

NOLLAPERSOONA

Vuonna 1973 ilmestyi Auli Hakulisen ja Lauri Karttusen artikkeli *Missing persons: on generic sentences in Finnish*, jossa tekijät avasivat keskustelun suomen kielen ns. geneerisistä nollalauseista. He analysoivat niiden semanttis-kieliopilliset ehdot jo varsin pitkälle, ja myöhemmin kuvaa ovat täsmentäneet varsinkin Maria Vilkuna (1992 [1980]) ja Marja Leinonen (1983 ja 1985).

Englannin termin *missing persons* voi ymmärtää kahdella tavalla: joko niin että lauseista puuttuu persoonan kieliopillinen kategoria — tai niin että niistä puuttuu henkilöviittaus. Myös suomen *persoona*-sana on moniselitteinen, ja fennistiikassakin sillä on ollut monenlaista käyttöä. Vuonna 1971 Risto Tuomikoski, joka luonnontieteilijänä ja taksonomina huomasi monia totutun terminologiamme epäjohdonmukaisuuksia, julkaisi Virittäjässä artikkelin *Persoona, tekijä ja henkilö* (Tuomikoski 1971a). Artikkelilla oli vaikutusta: *persoona* alkoi rajoittua kieliopillisen kategorian — persoonamuotojen — nimitykseksi, josta toisaalta *tekijän* ja toisaalta *henkilön* semantiikka koetettiin pitää erillään. *Missing persons* -rakenteitakin alettiin suomeksi nimittää esim. *henkilökatoisiksi* tai *tekijäkatoisiksi* ja *kadonneen henkilön* tai *kadonneen subjektin* rakenteiksi.

Kyseisistä rakenteista on siis »kateissa» jokin elementti, jota on ollut tapana kätevästi kutsua myös nollaksi. Myöhemmin nollalle on hahmoteltu myös pragmaattista funktiota, puhujan tavoitteiden tulkintaa. Vakiintumassa on puhe nollarakenteista *persoonan välttämisen* keinona. Samalla termi *persoona* on tullut jälleen tavallaan kaksiselitteiseksi. Pragmaattisen selityksen mukaan puhuja häivyttää nollan avulla lausumasta näkymättömiin joko itsensä tai tietyissä tapauksissa kuulijansa; yksinkertaisimmin tämä voidaan tulkita 1. ja 2. persoonan kieliopillisten muotojen välttämiseksi.

Kun näissä lausumissa usein tuntuu tosiaan olevan viittaus läsnä oleviin puhujiin, vaikka puheaktipersoona puuttuukin, persoonan häivyttämisen teoria on ymmärrettävä.

▷

Pyrin kuitenkin artikkelissani kyseenalaistamaan sitä. Väitän, että nollarakenteiden tehtävä on pikemminkin persoonan välittäminen kuin välttäminen.¹

NOLLIEN KIELIOPPIA JA SEMANTIikkaa

Ns. geneerisillä nollalauseilla on suhteellisen selkeä kieliopillis-semanttinen rakenne, jota on helppo havainnollistaa kontekstittomilla tyyppiesimerkeillä. Kohdassa 1 on tällaisia tavanomaisia esimerkkejä nollasubjekteista.

- (1) a. Jos pitää esitelmän, saa matkakorvausta.
- b. Korvauksensa voi hakea (joutuu hakemaan) jälkikäteen.
- c. Esitelmää ei tee helposti/mielellään.
- d. Helsinkiin pääsee junalla.
- e. Siellä ikävystyy (viihtyy/oppii/nukahtaa).
- f. Tänään ei tarkene ilman takkia.
- g. Opettajana odottaisi vähän kunnioitusta.
- h. Sitä on niin herkkäuskoinen.

Nollasubjektirakenteissa käytetyt verbit ovat kaikki periaatteessa persoonataivutettuja, monipersonaisia verbejä: niillä siis voisi olla henkilöviitteinen, tarkoitteeltaan inhimillinen subjekti. Sellaiseksi puuttuva subjekti aina ymmärretäänkin, jopa passiivia yksiselitteisemmin.² Predikaatti on aina yksikön 3. persoonassa. Myös nollasubjekti on kieliopiltaan kolmaspersoonainen, yksiköllinen ja nominatiivissa, mikä näkyy predikaatin lisäksi omistusliitteen (1b), predikatiivin (1h) ja objektin (1a) muodoista. Esimerkkimme ovat kaikki irrallisina täysin ymmärrettäviä; ei synny tarvetta kysellä edeltävää tekstikontekstia nollan viittaussuhteiden ymmärtämiseksi. Nolla kuuluu suomen kielen kiteytyneeseen koodiin, kielioppiimme, jolle toisaalta subjektittomuus, toisaalta eksplisiittisten henkilöviittausten puuttuminen on tylogisesti ominaista. Hakulinen (1987: 150, 1988: 56–57) onkin lukenut sen osaksi suomen persoonajärjestelmää: passiivin tavoin indefiniittiseksi persoonaksi.³

Tällainen ratkaisu selkiyttäisi nollan kieliopillista kuvausta, joka nykyisellään on var-

¹ Kiitän Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen opiskelijoita, jotka osallistuivat semantiikan praktiku-meihin 1993 ja 1994. Käytän tässä heidän nauhoittamaansa ja litteroimaansa aineistoa, mutta myös molemmissa praktikumeissa käydyt keskustelut ovat inspiroineet tätä kirjoitusta. Hyödyllisistä kommentista kiitän lisäksi Auli Hakulista, Marja Leinosta, Anne Mäntystä, Tiina Onikkia, Marja-Leena Sorjosta ja Maria Vilku-naa.

² Passiivia käytetään joskus myös eläimistä, bakteereista tai koneista niiden toimintoja kuvattaessa (ks. Shore 1986: 21). Nollaakin voi kyllä käyttää, kun puhuu eläimelle: *Tästä pääsee sisään. Ei sitä saa ottaa!* Mutta eläimistä ei ole yhtä mahdollista puhua ymmärrettävästi nollaviittauksin; esim. lauseen *Näillä helteillä väsy helposti* nolla ei hevin saa eläintarkoitteista tulkintaa, enkä tunne tällaisia esimerkkejä aineistoistakaan.

³ Nolla voidaan nähdä jopa passiivin yksikölliseksi pariksi, esim. *Jos on väsynyt, voi mennä nukkumaan / Jos ollaan väsyneitä, voidaan mennä nukkumaan*. Persoonasysteemi olisi silloin kautta linjan symmetrinen. Aina passiivi ei kuitenkaan hahmotu monikolliseksi (ks. Hakulinen ja Karlsson 1979: 254–255; Shore 1986). Sen rinnastaminen nollatapauksiin ei ole sikälikään täydellistä, että passiivi on erityisesti agenttiivisen subjektin indefiniittinen ilmaus, kun taas nolla on rooliltaan pikemminkin kokija. Muitakin eroja on. Nollasta poiketen passiivi ei esim. oikein hyväksy refleksiivistä omistusliitettä (*Siellä pestään jalkojaan*); Maria Vilkun huo-mautus. Ks. myös Vilku 1992: 173–174.

sinkin opetuksen tarpeisiin liian hajanainen. Persoonan paradigman jäsenenä sitä voitaisiin ehkä helpommin hahmottaa. 1. ja 2. persoonaa passiivi ja nolla muistuttavat enemmän kuin kolmatta siinä, että ne aina ovat henkilöviitteisiä. Viittaus on lisäksi ymmärrettävissä ilman eksplisiittistä subjektisanaa; puheaktipersonien tapauksessa pronominisubjekti on tosin mahdollista panna näkyviin.⁴ Kolmaspersoonaisesta subjektista nollan erottaa se, ettei sillä ole lauseessa NP-muotoista edustajaa. Muuten se kyllä painaa ilmisubjektin tavoin merkkinsä lauseen morfosyntaksiin, kuten esimerkit kohdassa 1 osoittivat: poissa olevanakin se on aina läsnä.

Passiivia olisi Tuomikosken ehdotuksen (1971b: 149) mukaan kutsuttava *neljänneksi* persoonaksi, mitä kieliopintekijät ovat pitäneet hyvänä ajatuksena (esim. Hakulinen ja Karlsson 1979: 255). Jos nolla lisätään persoonajärjestelmään, sen monenkirjavasta nimivalikoimasta päästäisiin eroon kutsumalla sitä *nollapersoonaksi*. *Missing person* -termin sinänsä hauska suomennos *kadonneeksi* henkilöksi⁵ näyttää vievän ajatukset helposti harhateille. Ei ole syytä esim. olettaa sellaista elementtiä, joka näissä rakenteissa olisi ensin ollut ja sitten kadonnut. Myöskään synkronisesti ei nollan paikalle voi kieliopillisin tai semanttisin perustein ajatella mitään tiettyä NP-tyyppiä. Esim. *kuka tahansa, itse kukin* tai *ihminen* eivät sitä täysin vastaa (ks. Hakulinen ja Karttunen ma., Vilkuna 1992), mutta toisaalta paikalle ei voi valita puheaktipronominejakaan, kun predikaatti kerran on kolmaspersoonainen.

Nollasubjektin semantiikan kannalta on olennaista se, että ns. T-paikan verbin edellä (ks. Vilkuna 1989) täyttää jokin muu argumentti kuin subjekti: se on tavallisesti melko spesifi ajan-, paikan-, välineen- tai tavanilmaus taikka objekti, jonka ominaisuudet ovat asiain-tilan toteutumisen välttämätön tai riittävä ehto. Esimerkiksi (1d) *Helsinkiin pääsee junalla* 'Helsinki on sellainen paikka että (jos sinne pyrkii, niin) sinne on mahdollista mennä junalla'; (1e) *Siellä ikävystyy* 'Se on sellainen paikka, että (jos on) siellä (niin väkisin) ikävystyy'. Geneeristä nollalauseissa on siis oikeastaan tuon T-paikalla olevan olion tai ehdon vaikutus kehen tahansa, kuten Vilkuna on huomauttanut (1992: 172).

Itse subjektinolla sen sijaan edustaa epäspesifiä, arbitraarista referenttiä tässä intentionaalisessa kontekstissa. Täysin indefiniittinen nolla ei silti tarkoiteeltaan aina ole, vaan usein puhuja puhuu henkilökohtaisesta kokemuksestaan. Näin voitaisiin helposti tulkita vaikkapa esimerkki 1h, mutta on tämä tietysti mahdollista kaikissa muissakin esimerkki-tapauksissa.

Nolla on siis geneerisen ehdon vaikutusalassa. Niinpä se sopiikin aina *jos–niin* -kehykseen (1a). *Jos*-lauseissa nollalla ei ole mitään rajoituksia: niissä voi olla esim. agenttiivinen predikaatti tai jopa subjektin tarkoitteen luontaisia ominaisuuksia ilmaiseva predikaatiivirakenne, jotka muuten sopivat nollan kanssa hyvin huonosti yhteen (ks. Vilkuna 1992: 172). Rajoitukset poistaa yleensä myös verbinetinen partikkeli *sitä* (1h; ks. Hakulinen

⁴Se milloin ja millä ehdoin puheaktipronomini on kirjoitetussa tai puhutussa suomessa subjektina paikalla, milloin taas ei, on toinen kysymys, joka suurimmalta osin on vielä empiirisesti tutkimatta. Persoonaviittauksen ymmärrettävyyden kannalta 1. ja 2. persoonan pronomini on kuitenkin redundantti. (Vrt. Lyons 1977: 639.)

⁵Hakulisen ja Karttusen termi viittasi leikkiläisesti yhdysvaltalaiseen käytäntöön ilmoitella kadonneista henkilöistä.

1975), erityisesti puhutulle kielelle ominainen T-paikan haltija, jonka tulkinta geneeriseksi ehdoksi ei ole yhtä läpinäkyvä.⁶

Roolisemanttisesti *jos*- ja *sitä*-tapaukset poikkeavat muista nollasubjektikonteksteista. Nollalla on nimittäin kaikissa muissa yhteyksissä *vaikutuksenalaisen* patienttipiirre⁷. Nollasubjekti on kokija, vastaanottaja, tilanmuutoksen patientti. Sen predikaateiksi sopivat varsinkin tilanmuutosta, kokemusta ja vastaanottamista ilmaisevat verbit, joiden ilmaisema tapahtuma ei koskaan ole täysin subjektin tarkoitteen itsensä kontrollissa. Tilannetta voi kuvata niinkin, että näihin verbeihin lisäksi aina sisältyy joko mahdollisuuden tai välttämättömyyden implikaatio. Predikaatti ilmaisee esim. dynaamista mahdollisuutta (*päästä, tarjeta, mahtua; saada tehdyksi* jne.) tai kontingenttia mahdollisuutta eli satunnaisuutta (*tulla tehtyä*). Tai sitten on kysymys joko fyysisestä välttämättömyydestä tai olosuhteiden pakosta (*ikäyvystyä, nukahtaa; joutua*). Mahdolliset intentionaalisia tekoja ilmaisevat verbitkin saavat näissä konteksteissa automaattisen — siis pakollisen — reaktion tulkinnan (esim. *?kirkossa ristii kätensä*; ks. Vilkuna 1992: 173–174); tavalisesti ne vaativat kuitenkin lisäksi rinnalleen jonkin tätä ilmaisevan adverbien (*helposti, väkisinkin* tms.).

Itseoikeutettuja nollarakenteiden muodostajia ovatkin välttämättömyyttä ja mahdollisuutta eksplisiittisesti ilmaisevat modaaliverbit, jotka jo sinänsä synnyttävät intensionaalisen kontekstin (1b). Näissä tapauksissa infinitiivikomplementtiin sopii mikä tahansa henkilötekijäinen — siis agenttiivinenkin — verbi. Modaaliverbin näkökulmasta niidenkin nollasubjekti voitaisiin silti tulkita vaikutuksenalaiseksi. Nollasubjektinen modaaliverbi on nimittäin funktioltaan yleensä deonttinen tai dynaaminen: se ilmaisee sellaisia sosiaalisia tai fyysisiä rajoja, joiden ehdoilla subjektin tarkoitteen toiminta, tila tai tilanmuutos toteutuu.⁸

Vaikka nollasubjektin syntaktiset ominaisuudet ovat samat kuin nominatiivimuotoisella ilmisubjektilla, se ei siis semanttisesti ole kovinkaan prototyyppinen subjekti: ei topikaalinen eikä agenttiivinen. Kaikkein parhaiten nollapersoonana toimiikin muualla kuin nominatiivisubjektin asemassa. Erityisesti se viihtyy kokijarakenteissa, joissa se edustaa ei-nominatiivissa olevaa, vaikutuksenalaiseksi tulkittavaa henkilöviitteistä argumenttia (ks. Leinonen 1985: 46–58; Vilkuna 1992: 167–169):

(2) Saunan jälkeen väsyttää / tekee mieli olutta / tuntuu hyvältä / täytyy levätä.

Näiden rakenteiden verbit ovat yksipersonaisia ja subjektittomia, ainakin henkilösubjektittomia. Koska nolla ei nyt ole subjektin asemassa, se voisi olla minkä tahansa kieli-

⁶ Esimerkki luontaisesta ominaisuudesta *jos*-konteksteissa: *Jos painaa 45 kiloa, on liian laiha*, agenttiivisuudesta *sitä*-konteksteissa: *Sitä vain pitää esitelmää kaiken kesää*. — Samoin toimivat tietenkin myös *kun*- ja *vaikka*-lauseet (*kun* tai *vaikka* pitää esitelmän, saa matkakorvausta) sekä subjektina tai attribuuttina olevat geneeriset *että*-lauseet (*se että pitää esitelmän, ei vielä takaa matkakorvausta / on tärkeää, että pitää esitelmän* jne.).

⁷ Patienttipiirteistä ks. Dowty 1991, jonka termin *affected* olen suomentanut *vaikutuksenalaiseksi*. (Ks. myös Laitinen 1992: 63–66.)

⁸ Pikemminkin puhujan päätelmistä kertova episteeminen modaaliverbi ja nolla eivät sen sijaan oikein hyvin sovi yhteen: esim. *kyllä siinä järvessä ui* ilmaisee lähinnä dynaamista, olosuhteiden tarjoamaa mahdollisuutta. Ks. Hakulinen ja Karttunen ma.

opillisen persoonan edustaja, myös monikollisen. On helppo tekaista esimerkkejä, joissa nollapersoona tulkitaan lähinnä joksikin spesifiksi puheaktipersoonaksi. Ne ovat yleensä verbialkuisia:

- (3) Väsyttää. Väsyttääkö? On kylmä. Tekee mieli olutta. Tuntuu hyvältä.
Täytyy / pitäisi lähteä kotiin.

Subjektinollista tällainen »minä ja sinä -käyttö» (Vilkuna 1992: 170) ei onnistu yhtä helposti. Verbin eteen tarvitaan jokin pragmaattinen partikkeli tai muu puhetilanteeseen indeksikaalisesti sitova elementti, kuten esimerkeissä (4):

- (4) a. Sitä on niin herkkäuskoinen.
b. Tässähän hermostuu.
c. Kunpa pääsisi lomille.

Jos nolla nähdään osana suomen kielen keskeistä kieliopillista runkoa, persoonajärjestelmämme jäsenenä, joudutaan jännittävien kysymysten eteen. Tässä olen päinvastaista mieltä kuin Luukka (1994b), jonka mukaan persoonan kielioppi ei ole kiinnostavaa eikä relevanttia sen vuorovaikutuksellisten funktioiden rinnalla. Persoonan semanttis-referentiaalista ja indeksis-dialogista puolta ei ole syytä purkaa kahdeksi erilliseksi systeemiksi, joiden ensi- ja toissijaisuudesta tutkijat sitten voisivat kiistellä. Ilman semanttista ja kieliopillista analyysiä nollankin pragmaattisesta tulkinnasta tulee helposti naiivi tai ainakin kapea, eikä nollan kielioppia voi toisaalta ymmärtää ottamatta huomioon sen indeksikaalisuutta. Mutta kieliopillisten rakenteiden indeksisyys pikemminkin kyseenalaistaa pragmatiikantutkimuksen erillistä statusta kuin vähentää kieliopin kiinnostavuutta.

VÄLTTÄMINEN, EPÄSUORUUS JA ITSENSÄ KÄTKEMINEN

Pragmatiikan tultua kielentutkimukseen alettiin meillä miettiä myös nolla- ja passiivirakenteiden pragmaattista motivaatiota. 1980-luvulla esitettiin varsinkin suosittuun kohteliaisuus- ja kasvoteoriaan perustuvia selityksiä (ks. esim. Leinonen 1983, Shore 1986). Kadonneen henkilön rakenteista alettiin vähitellen puhua *persoonan välttämisen* tai *minän häivyttämisen* keinona tai *epäsuorana* itseensä viittaamisen strategiana. Tätä kautta *persoona* livahtaa taas kieliopista merkityksen alueelle. Nollan — kuten passiivin — avulla puhutaan etäisesti ja epähenkilökohtaisesti; sen avulla voidaan suojella joko puhujan tai kuulijan kasvoja tai välttää vastuun ilmaisemista. Pitemmällekin on joskus menty: nolla ja passiivi on nähty nimenomaan suomalaiselle puhekulttuurille tyypillisinä persoonan häivyttämiskeinoina, ei siis vain suomen kielen typologisesti ominaisina rakenteina. Ajattelu, joka osoittaa kielen ja kulttuurin yhteyksiä, on aina kiehtovaa. Tässä tapauksessa se vielä tukee kahta tuttua mielikuvaa: toisaalta kuvaa syrjään vetäytyvistä, itsensä kätkevästä suomalaisista, toisaalta kokemustamme etäisestä ja persoonattomasta vallankäyttäjistä. Varsinkin suomalaisuuteen kytketty mielikuva vaikuttaa kuitenkin vahvasti kulttuuriselta stereotypialta, siis sellaiselta tiedostamattomalta yleis-

tykseltä, joka helposti tuottaa ns. kansanlingvistisiä tulkintoja.⁹

Tällainen pohdinta, joka sai alkunsa Brownin ja Levinsonin artikkelista (1978), inspiroi aikanaan kielentutkimusta monin tavoin hedelmällisesti. Kasvateorian mukaan negatiivinen kohteliaisuus perustuu siis välttämistästrategioihin: jotta kasvoja ei uhattaisi, vältetään esim. *minä* ja *sinä* -pronomineja. Nollarakenne on yksi keino välttää suoraa itse viittaamista, vaikkei tätä käsittäisikään kovin tietoisesti tai tarkoitukselliseksi teoksi. Usein se ilmaantuu puheeseen affektisissa tilanteissa. Tästä lähtökohdasta nollaviittauksia ovat tarkastelleet esim. Hakulinen (1987) ja Seppänen (1989). Myöhemmin molemmat ovat korostaneet enemmän nollan tulkinnan avoimuutta ja neuvottelunalaisuutta (Seppänen 1990, Hakulinen 1993: 10–12); muutos heijastaa siirtymää pragmaattisen perinteen lähtökohdista selvemmin keskusteluanalyttiseen metodiin, jossa indeksikaalisen merkityksen luominen nähdään interaktionaalisena toimintana.

Pragmatiikan perinteeseen pohjautuu myös nollien kuvaus epäsuoraksi viittauskeinoksi. Esim. Luukan (1994b) mukaan lause *minä lähden lomalle* olisi suoran ja lause *täytyy tästä lähteä lomalle* taas epäsuoran strategian mukainen. Epäsuoraksi nollaviittauksen tekee tässä se, että se esittää pragmaattisesti definiittisen subjektin »muodollisesti indefiniittisenä»; molemmat tapaukset ovat näet pohjimmiltaan definiittisiä, koska nollapersoonankin henkilötarkoite on kontekstista pääteltävissä. Persoonan merkitys näyttää siis supistuvan määräisyydeksi eli tarkoitteen ainutkertaisuudeksi kontekstissa, mitä nolla »muodollisesti epäpersoonallisena» vain ei suoraan välitä. Sen indefiniittisyys jää sekundaariksi, kieliopin ongelmaksi — eivätkä kieliopin käsitteet saisi Luukan mukaan ohjata kielenkäytön tutkijan ajattelua. (Luukka 1994b: 235–236.)

Pragmatiikan käsitteet sitä näyttävät silti yhä ohjaavan, eikä kielenkäytön tutkija voi mitään sillekään, että kieliopillisia muotoja on olemassa. Persoonan välttämisen teoria näyttää hyvin ikoniselta tulkinnalta. Puuttuu persoonapronomini — on siis vältetty henkilöviittausta, vahvimman tulkinnan mukaan viittausta puhujaan itseensä tai puhekuppaniin. Tulkinnan suoraviivaisuuteen lienee osin johtanut teoreettisten esikuvien pohjaaminen englannin kaltaisiin kieliin, joiden persoonajärjestelmässä pronomineilla on olennaisempi funktio kuin suomessa. Mutta persoonapronominin käytössä on nähty enemmänkin kuin pelkkiä viittaussuhteita. Sanalla *personal* on englannissa kieliopillisen (esim. *personal pronouns*) ja referentiaalisen merkityksensä (*personal reference*) ohella myös monia muita merkityksiä: se tarkoittaa mm. ’henkilökohtaista, omakohtaista’ ja ’tunkeilevaa, tahditonta’. Puheaktipronominien on tulkittu ilmaisevan tekstissä — paitsi indeksikaalista presuppositiota tarkoitteidensa läsnäolosta puhetahtumassa — myös puhujien toisenlaista läsnäoloa: itsensä panemista peliin, avointa omakohtaista osallistumista (*personal involvement*).

⁹Kun eräät sosiolingvistiikan tulokset (esim. Mielikäinen 1987: 145–51; Nuolijärvi 1986: 172–173) ovat osoittaneet, että nolla ja passiivi ovat erityisesti suomalaisten miesten suosimia muotoja, on tullut mahdolliseksi viedä ajatusta vieläkin pitemmälle: naiset puhuvat suuremmin ja henkilökohtaisemmin, koska he käyttävät enemmän eksplisiittisiä 1. ja 2. persoonan muotoja. Persoonansa — itsensä subjektina, kokijana, henkilönä ja tekijänä — piilottaa nimenomaan suomalainen mies. Meikäläiset naistutkijat ovatkin näihin frekvensseihin viittailleet, vaikka varsinaista analyysiä aiheesta ei ole tehty. Naistutkimuksen tämänhetkessä teoreettisessa vaiheessa tällainen pragmaattinen tulkinta ei uskoakseni enää menisikään helposti läpi. Naistutkimus on yleensäkin purkanut stereotyyppioita, myös itse tekemiään ennenaikaisia yleistyksiä. On mm. käynyt ilmi, ettei kielen ja sukupuolen välinen suhde selviä yksinkertaisesti miesten ja naisten kieltä havainnoimalla. Myös se, miten inhimillinen subjekti ylittää itseään kielessä muotoilee, on naistutkimuksessa iso teoreettinen kysymys — niin kuin sen pitäisi kielitieteessäkin olla.

Ajatus on kulkeutunut myös suomalaiseen pragmatiikkaan. Luukka (1994a: 26) (joka käyttää tässä yhteydessä hieman epäonnistuneita termejä *puhujan minä-sitoutuneisuus* ja *sitoutuneisuus kuulijoihin*) on tarkastellut sen pohjalta tieteellisiä tekstejä. Tarkastelun ongelmana on jonkinlainen ylitulkinnan vaara. Passiivi ja geneeriset ilmaukset näyttävät kiertoilmauksilta, joiden avulla kirjoittaja piilottaa minänsä ja karttaa siten subjektiivista ilmaisua, 1. persoonan käyttö taas itsensä esiin tuomiselta, jopa minän korostamiselta. Tuntomerkitöntä tapaa ei silloin oikein jää jäljelle.

»Jos sinulla on vain vasara, koko maailma näyttää naualta». ¹⁰ Nollatapausten kuvauksessa näin on käynyt. Ehkä hyppäys kielioipista rakenteen pragmaattiseen tulkintaan on ollut liian nopea. Pitäisi palata taas miettimään sitä, mikä se persoona oikein on, jonka suoraa ilmaisua näillä rakenteilla sanotaan vältettävän — ja sitäkin, onko ylipäätään kyse välttämisestä.

NOLLA JA EPÄPERSONA

Persoonan välttämisen teoria on tavallaan hyvin yhteensopiva sen perinteisen ajattelun kanssa, jonka mukaan vain ensimmäinen ja toinen persoona oikeastaan edustavat aidosti persoonan kategorialta. Näinhän monet kielitieteen klassikot asian ovat muotoilleet. Varsinaiset persoonat ovat siis puhujia, puhetapahtuman osallistujia.

Oikea persoonamuoto on tämän näkemyksen mukaan referentiaalinen indeksi (ks. Silverstein 1976a). Se toimii propositionaalisella tasolla lausuman osallistujana ja interaktionaalisella tasolla viittaa puhetapahtuman osallistujaan. Kolmas persoona sitä vastoin viittaa puhetilanteen ulkopuolelle: puhuttelun ulottumattomissa olevaan oloon. Sillä ei ole indeksistä suhdetta diskurssiin, ja siksi se nimestään huolimatta on epäpersoona. Kolmas persoona määritellään vain puheaktipersoonien negaationa. ¹¹

Kuten tiedämme, tämä asetelma on kuitenkin nyt eri suunnilla purkautumassa. Äskettäin sitä on omalta osaltaan hajottanut Seppänen (1995) tutkiessaan puhetilanteen läsnäolijoihin viittaamista *tämä*, *tuo* ja *se* -pronomineilla. Kolmannen persoonan pronomineilla on keskustelun osallistujakehikossa omat indeksikaaliset funktionsa, kullakin oma profiilinsa, jota Seppänen analysoi keskusteluaaineistoista tarkkojen litteraattien — myös katse-litteraattien — pohjalta.

Itse olen päätenyt nesessiivirakenteen »subjektin» sijanmerkinnän pohjalta samantapaiseen tulokseen (Laitinen 1992). Genetiivi (*meidän täytyy olla iloisia*, *sinun täytyy olla iloinen*) osoittaa subjektin tarkoitteen puhetilanteen osallistujaksi, nominatiivi (*tyttö täytyy olla iloinen*) sen sijaan sulkee kolmaspersoonaiset NP:t tämän statuksen ulkopuolelle, pelkiksi puheenalaisiksi. Mutta genetiivin osoittama indeksisyys ei rajoitu 1. ja 2. persoo-

¹⁰ Psykologi Abraham Maslow'n muotoilu; ks. Heinämaa ja Tuomi 1989: 252. Tässä yhteydessä suomennettu yks. 2. persoona (*sinulla*) on oikeastaan geneerinen. Nolla ei omistajan paikalla toimi aina ymmärrettävästi, mihin seikkaan palaan vielä myöhemmin (vrt. alav. 19). Se olisi tässä myös kaksiselitteinen (tulkinnan 'jos 0:lla olisi vasara' lisäksi mahdollinen on myös tulkinta 'jos 0 olisi vasara'). Obliikvinollien kielipiillisestä monitulkintaisuudesta ks. myös Vilkuna 1992: 168.

¹¹ Ks. esim. Jakobson (1971), Benveniste (1971: 195–230), Lyons (1977: 638). Jakobsonin mukaan (1. ja 2.) persoona on shifteri, peircläisen semiotiikan indeksinen symboli; Benvenisten enonsiaation teorian termein persoonassa ilmenevät yhtä aikaa lausuman subjekti ja ilmaisutapahtuman subjekti. Kolmas persoona sen sijaan saa arvonsa ainoastaan oppositiosuhteestaan niihin diskurssissa. Tarkemmin ks. Laitinen 1995.

nan pronomineihin. Yhtä lailla pakollinen genetiivi on *hän*-pronominilla, joka olemukseltaan onkin suomen murteissa eräänlainen toisen asteen puheaktipronomini. Muut kolmaspersoonaiset, tarkoitteeltaan lähinnä inhimilliset NP:t taas voivat kuulua kumpaankin ryhmään (*tytön/tyttö täytyy olla iloinen*). Persoonan ja epäpersoonan raja kulkee 3. persoonan sisällä eikä sen ja puheaktipersoonien välissä.

Nollapersoonan osuus nesessiivirakenteissa (esim. *täytyy olla iloinen*) on keskeinen: nykyaineistojen perusteella se on näiden rakenteiden yleisin »subjekti» ja historiallisesti koko rakenne on syntynyt nollatapauksista (transitiivisesta *vilja täytyy korjata* -tyypistä; ks. Laitinen 1992: 116–150). Olennaista on se, että valitaanpa nollan paikalle mikä tahansa NP-tyyppi tai persoona (*vilja täytyy sinun, meidän, miesten* tai vaikkapa *hiirien korjata*), se on aina genetiivisubjektin edustaja. Nominatiivisubjektia nollan paikalle ei voi asettaa.

Tulkintani mukaan nesessiivilauseiden genetiivisubjekti — ja samalla nollakin — on persoonan indeksi. Tämä pätee nähdäkseni nollapersooniin yleensäkin. Nolla tarjoaa lausuman intensionaalisessa kehyksessä paikan, johon kuka tahansa ihmisistä voi halutessaan astua: tässä mielessä sen viittaus on aina arbitraarinen ja epäspesifi. Mutta tuon paikan tunnistaminen ja siihen samastuminen merkitsee itsensä määrittelemistä persoonaksi, potentiaalisesti puhetapahtuman osallistujaksi.¹² Tämän osoittamiseksi tarkastelen muutamia keskusteluesimerkkejä.

NOLLAAN SAMASTUMINEN

Alla oleva katkelma »Ajan kuluminen» on yhtenäinen, vaikka olen jakanut sen tässä esimerkeiksi (5–8). Mukana keskustelussa on kolme henkilöä, JV, KV ja KS. Olen merkinnyt litteraattiin persoonien viittaussuhteet ja samaviitteisyyden sulkeisiin lihavoituna.¹³

Ensimmäisessä jaksossa (5) puhujat JV ja KS alkavat keskustella siitä, miten ihmisen vanhetessa aika kuluu yhä nopeammin. Mukana on rivillä 4 passiivi, neljäs persoona, jonka viittausalaan kaikki keskustelijat osoittavat minimipalauttein myös lukeutuvansa:

Ajan kuluminen (Kuusankoski 1993)

(5)

- 1 JV: kyllä kyllä. sellaista se on nää ajat menee vaan.
- 2 KS: näähäm menee ihan,
- 3 JV: (perkila)

¹² Jos halutaan pysytellä kohteliaisuusteorian puitteissa, tämän tunnistamis- ja samastumisprosessin voisi ymmärtää pikemminkin Scollon & Scollonin mukaisesti (esim. 1983) solidaariseksi kohteliaisuudeksi kuin negatiiviseksi kasvojen välttämistästrategiaksi. — Huomautuksesta kiitän Marja Leinosta.

¹³ (1) on yksikön 1. persoona, (2) yks. 2. p., (3) yks. 3. p., (0) nolla, (4) pass. ja (1,1) mon. 1. p. — Katkelma on nauhoitettu Kuusankoskella 1993. Se on osa opiskelija Eija Saarisen Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksella tekemää praktikumtyötä, johon kuului mm. aineiston nauhoitus ja litterointi. Kuten näkyy, transkriptio on hyvin karkea sekä murrelitteroinnin että keskusteluanalyttisen metodin näkökulmasta. (Litterointimerkit ovat liitteenä.) Se riittää tämän alustavan analyysin tarpeisiin; vähänkin tarkempi tutkimus vaatisi tietenkin esim. intonaation ja painotuksen merkitsemistä.

- 4 KS: vilistämällä. [ei] siinä vuatta kauaa pyyhkästä (4).
 5 KV: [mm]
 6 JV: e:i.
 7 KV: ehei,
 8 JV: e:i.

Tämän jälkeen KV esittelee omaa kokemustaan ajan kulumisesta nollarakentein (riveillä 9, 16, 19). Toiset antavat minimipalautteita:¹⁴

(6)

- 9 KV: aina pikemmin alkaa niin kun tuntuu (0:sta) aina että menee niin kun aina
 10 pikemmin toi,
 11 JV: mm
 12 KV: vuas kuv vanhettuu niin,
 13 JV: nii
 14 KV: viikkokim menee nin et se on aina perjantai käsis ja,
 15 JV: niin ei täs oikein [nyt vaikka,]
 16 KV: [nuarempaan] (0) joskus varttu sentää että tulis nyt jo
 17 viikoloppu [(hehehehe)]
 18 KS: [/nii/]
 19 KV: (0) pääsis vähä [huakasee.]

Keskustelija JV jatkaa puolestaan samaa aihetta nollarakentein riveillä 22–24, 26–27 ja 29–30, ja hänkin saa toisilta pitkin matkaa samanmielisyyttä tai kuulolla olemista osoittavia minimipalautteita:

(7)

- 20 JV: [kyl se vaan,] [jotenkin,] on+että, silloin, niin kun
 21 KS: [kyl se niin on]
 22 JV: tänäänkin nyt aamupäiväl ja, monena muunakih hetkenä kun on tollast
 23 sateellista ja tollasta ettei ulkoonkaav (0) voi olla, vaikkei (0) tekiskääm
 24 mitääm mu, (0) kävelis ees, sisääj ja, [ton]
 25 KV: [mm]
 26 JV: ulkotilav välii niin siinkim menis aika niin se om pitkäv-, veteist olevinaa
 27 tos kun se sato raputti ja,
 28 KS: mm-m
 29 JV: (0:n) ollam mut että ei (0) oikeastaav voi sanoo että täs pitkäks on
 30 (0:lla) toi aika, mitenkään käynny.
 31 KS: nii-i.
 32 JV: nii.

Riveillä 29–30 JV sanoo: *mut että ei oikeastaav voi sanoo että täs pitkäks on toi aika, mitenkään käynny*. Nollapersoona on tuon lausuman alussa kirjaimellisesti puheaktin osallistujaroolissa, nimittäin potentiaalinen puhuja (*ei – – voi sanoo*). Tässä modaalisessa metatason kontekstissa JV luonnehtii omaa tilannettaan, minkä deiktinen *täs* puolestaan osoittaa. Kuulijoista KS antaa ymmärrystä osoittavan *niin*-palautteen rivillä 31. Sitten seuraa

¹⁴ Nollatapausten tarkastelussa pääsisi paljon pitemmälle yhdistämällä keskusteluntutkijan ammattitaidon semanttis-kieliopilliseen analyysiin. Esim. sen tulkinta, milloin minimipalautte (*niin, joo* ym.) merkitsee samanmielisyyttä, milloin osoittaa kuulolla olemista, tulee mahdollisemmaksi Sorjosen väitöskirjan valmistuttua (ks. Sorjonen, tulossa). Eräissä kriittisissä kohdissa olen kuitenkin tässä saanut tulkinta-apua Sorjoselta.

kiinnostava kohta, jonka KV aloittaa samanmielisellä *ei*-palautteella:

(8)

- 33 KV: [eei, silloin kun (**0:aa**) alkaa pitkästyttään niin (**0**) käyp maate,]
34 JV: [jotain aina (**0**) voip tehäkkinn tälläses,]
35 KV: [(hehehehe) (**0**) vetää muutaman tunnin unet ja taas]
36 JV: [tälläses oma, näin mökis,] kerrostalois
37 se on erikseen, siäl et voi (**2=0**) naputtaa mitään oikiastaan
38 mut tällä, tääl (**0**) voip jotain, täs olis (**0:lla**) aina vaikka kuinka pirusti
39 hommaa mu, eihän sit nyt kerrallah mitäh t(h)ehä (**4**) (hehehe).

Riveillä 33–36 KV ja JV antavat molemmat yhtä aikaa oman tulkintansa rivien 29–30 yleistyksestä: siitä ettei ajan voi sanoa käyneen pitkäksi. KV sanoo (riviltä 33 alkaen), että *käyp maate ja vetää muutaman tunnin unet*, kun taas JV sanoo aivan samaan aikaan (riviltä 34 alkaen) että *jotain aina voip tehäkkinn tälläses, tälläses (omas) mökis*. Tulkinnat ovat oikeastaan päinvastaiset: ajan saa kulumaan torkkumalla — mutta myös puuhailemalla.

Kumpikin puhujista astuu tässä lausuman nollapersoonan paikalle yhtä aikaa. Paikan tunnistaminen on sikäli helppoa, että kuvatus tilanteen näyttämö eli *tällänen oma mökki* on puhujille fyysisestikin yhteinen: he asuvat siinä yhdessä. Itseään ei kumpikaan tässä kätke. Kadonnut henkilö vain saa tarkoitteensa *distributiivisesti*: siihen voi halutessaan samastua erikseen kuka tahansa puheaktipersoonista.

SINÄ NOLLAKONTEKSTEISSA

Seuraava esimerkki (9) on Vilkun aineistosta (1992: 168).

- (9) Vaan kun (**0:n**) vierellä käryttää ei piippu eikä paperossi vaan tehtaan korsteeni, niin milläs sen hoitelet (**2=0**)?

Esimerkin alku (*vaan kun vierellä käryttää tehtaan korsteeni*) olisi oikeastaan malliesimerkki siitä, mitä Langacker (1990) on kuvannut äärimmäisenä subjektiivisuutena. Puhuja — tilanteen havainnoija ja käsitteistäjä — on itse mukana näyttämöllä, mutta vain implisiittisesti: kuvattu tilanne näkyy siksi kokonaan hänen perspektiivistään. Jos puhuja olisi tässä pannut 1. persoonan viittauksen näkyville, vaikkapa possessiivisuffiksina (*vierelläni*), hän olisi Langackerin analyysin mukaan jo objektivoinut itsensä yhdeksi näyttämöllä näkyvistä henkilöistä.¹⁵ Langackeria seuraten voisimme nyt ajatella, että juuri nollarakenne ilmentäisi puhujan suurinta subjektiivisuutta, siis osallisuutta asiointilan kuvaukseen. Ajatus on jyrkästi ristiriidassa persoonan välttämisen pragmaattisen tulkinnan kanssa.

Mutta esimerkkinne lopussa onkin nollan kanssa samaviitteinen 2. persoona: *milläs sen hoitelet?* Tässä geneerisessä kontekstissa yksikön 2. persoonakin on referentiaali-

¹⁵Langackerin esimerkkipari (1990: 326) oli: *Vanessa is sitting across the table from me* vs. *Vanessa is sitting across the table*. — Ks. myös Laitinen 1993: 163–166.

sesti epäspesifi. Sen paikalla voisi itse asiassa olla yhtä hyvin 3. persoona (*milläs sen hoitelee*).

Yksikön 2. persoonan käyttö nollan paikalla geneerisissä yhteyksissä on viime aikoina lisääntynyt varsinkin puhutussa suomessa.¹⁶ Täysin päällekkäiset nämä kaksi viittaustekinoita eivät ole: epäspesifiltä 2. persoonalta puuttuvat esimerkiksi kokonaan nollapersoonan semanttiset rajoitukset. Seuraavassa esimerkissä (10), joka on nauhoitteesta »Kettusella», nolla vuorottelee samaviitteisenä sekä 1. että 2. persoonan kanssa:

Kettusella (Helsinki 1994)¹⁷

(10)

- 1 N: ei mut mum miälest semmosten ihmisten kans oh hirveen rasittavaa (**0:n**)
 2 ollaj jotka niinku, niist (**0**) näkee et niitten päässä
 3 niinku raksuttaa koko ajaj joku
 4 kone [et]
 5 R: [joo]
 6 N: ne laskee niinku plussia ja miinuksia tiätyille ihmisille,
 7 R: joo
 8 N: ni sellasten kans niinku (**0:lle**) tulee sellaset hirveet paineet et nyt mun (**1=0**)
 9 täytyy olla hirvee fiksu ja kaikkee muuta,
 10 M: [mm]
 11 R: [joo]
 12 N: mut et sellasist ihmisist mist sä (**2=0**) näät niinku et, et ne tykkää susta (**2=0**)
 13 niinku iha omana [ittenä]
 14 R: [joo]
 15 N: ni sellasten kans on (**0:n**) hirvee helppo olla.

Molemmat puheaktipronominit ovat tässä katkelmassa nollan kanssa samaviitteisiä: 1. persoona rivillä 8 ja 2. persoona rivillä 12. Saman geneerisen operaattorin vaikutusalassa (*semmosten ihmisten kans*) molemmat ovat viittaukseltaan yhtä epäspesifejä kuin nollakin. Rivin 12 pronomini *susta* on oikeastaan tässä välttämätönkin, jotta samaviitteisyys nollan kanssa voitaisiin ymmärtää; nollapersoonainen vaihtoehto (*sellasist ihmisist mist näkee et ne tykkää niinku iha omana ittenä*) jättäisi viittauksen (*omana ittenä*) epäselväksi.

Langackerin analyysiä mukaillen voisi nyt väittää, että läsnä oleva 2. persoonan muoto epäspesifinäkin asettaa puhekumppanin lausuman näyttämölle objektiivisemmin havainnoitavaksi henkilöksi kuin nollaviittaus tekisi. (En tosin tiedä, onko Langacker miettinyt tältä kannalta geneeristen kontekstien *you*-pronominia.) Nollaa selvemmin 2. persoona ainakin kutsuu kuulijaa tunnistamaan itsensä geneerisen lausuman subjektista.

¹⁶ Yleisen arvion mukaan ilmiö olisi nuori ja johtuisi englannin vaikutuksesta (esim. Luukka 1994a: 231). Toisaalta Yli-Vakkuri (1986: 102–105) esittelee vuosisadan vaihteesta lähteitä, joiden mukaan se oli vanhastaan tunnettu murteissakin, varsinkin kannakselaisessa puheessa. Kuusen sananlaskututkimukseen (1977) viitaten Leinonen (1983: 159) pitääkin tuon suunnan geneeristä yks. 2. persoonan käyttöä venäläisvaikutuksen tuloksena.

¹⁷ »Kettusella» on kolmen opiskelijan parin tunnin keskustelu. (Keskustelijat eivät ole alkuaan helsinkiläisiä.) Keskustelun on nauhoittanut ja litteroinut ryhmä opiskelijoita Helsingin yliopiston suomen kielen laitokselta semantiikan praktikumissa 1994. Tämä katkelma (10) on Nina Torisevan litteroima, kuten myös esimerkit 11–15, jotka ovat samasta nauhoitteesta.

Ehkä juuri siksi se mahdollistaa myös väärintulkinnan spesifiksi puhutteluksi. Tämä näkyy seuraavassa esimerkissä (11), joka on samasta keskustelusta. Siinä puhutaan siitä, riittääkö, että itse hyväksyy omat tekonsa, vai tarvitaanko muidenkin hyväksymistä:

(11)

- 1 R: mut toisaalta, sis, meneekö nyt liia, liian tällasee, liian syvällis, syvällis-
2 eettiseem pohdiskeluu että, voiko (0) aina et sis, sanot sä (2) niinku tarkotit
3 sä (2) siis että, aina (0) hyväksyy, mitä (0) itet tekee.
4 N: ei ku se on kaikist, niinku tärkeintä et (0) ite hyväksyy mitä (0) tekee.
5 R: nii.
6 N: ettei (0) teen niinku mitää sen takia et muut haluu et sä (2=0) teet [jotenkii]
7 R: [nii],
8 mutta, onk- selviääkö (0) elämässä sillee, [ei].
9 N: [sis] tottakai (0:n) täytyy ninko
10 ottaam muittem miälipiteet huomioon mut [kröhöm, höm]
11 R: [e:i mutta siis mä (1) tarkotan]
12 yleensäki sillee että, voikko (2=0) hyväksyä kaikki tekosi,
13 N: [niim mut se on tärkeintä]
14 R: [ihan sis katsom-, katsomat-], hei, toki toki toki, ei, sis, mä (1) en sitä kiis-
15 tä, etteikö se ois tärkeetä, sis, enkä mä (1) nyt osota henkilökohtasest sulle
16 (2) mut tää ov vaan niinku yleinen kysymys.
17 N: mmm
18 R: et voiko (0), hyväksyäk kaikki tekonsa, sis kattomatta ihan, ihan tekoon
katsomatta.

Rivillä 2 R:n vuorossa on spesifi, puhujaan N viittaava 2. persoona (*sanot sä, tarkotit sä*). Mutta molemmilla puhujilla on myös pitkin matkaa käytössä nollan kanssa sama- viitteinen, epäspesifi 2. persoona. N sanoo rivillä 6 *ettei teen niinku mitää sen takia et muut haluu et sä teet* ja jatkaa pohtimalla nollapersoonan velvollisuutta ottaa toiset huomioon (r. 9–10). Tätä pohdintaa R käsittelee oman puheensa väärinymmärryksenä riveillä 11–12: *e:i mutta siis mä tarkotan yleensäki sillee että, voikko hyväksyä kaikki tekosi*. Rivillä 13 N aloittaa vuoron, joka on rakentumassa vastaväitteeksi R:lle. R vastaa tähän rivillä 14 (*hei toki toki toki...*), käsitellen sitäkin väärinymmärryksenä. Samalla hän tuo esiin sen, että N on ehkä tulkinnutkin *sinä*-viittauksen spesifiksi ja kiistää tämän tulkin- nan: *enkä mä nyt osota henkilökohtasest sulle mut tää ov vaan niinku yleinen kysymys. et voiko, hyväksyäk kaikki tekonsa*.¹⁸

Yksikön 2. persoona ei näin ollen asetu suomen persoonajärjestelmään nollan paikal- le täysin ongelmitta. Toisaalta sille on jossain määrin tarvetta, koska nollan käytössä on semanttis-kieliopilliset rajoituksensa, joista 2. persoonan avulla pääsee eroon.¹⁹ Molem- mat viittauskeinot saattavat jäädä elämään rinnakkain pitkäksikin aikaa. Ilmiö odottaa toistaiseksi huolellista analyysiä nykysuomen puheaineistoista.

¹⁸ Katkelman keskustelunanalyttisestä tulkinnasta kiitän Marja-Leena Sorjosta.

¹⁹ Tekijän lisäksi geneerinen 2. persoona sopii hyvin esim. omistajaksi, mikä nollalle on useimmiten mahdotonta (vrt. myös alav. 10). Niinpä seuraavan esimerkin 2. persoonaa ei voisi ymmärrettävästi korvata nollalla: (*On hyvä, jos*) *joku kiinnostuu sun vaatuksesta koska sillon sä saat kertoa sun uskonnosta*. — 22-vuotias suoma- lainen musliminainen TV 3:n Amatonia-ohjelmassa 10.8.1995.

NOLLA JA MINÄ

Tulkitsin myös yksikön 1. persoonan epäspesifiksi kontekstissa, jossa se oli nollan kanssa samaviitteinen. (Esimerkissä 10 riveillä 1–9: *mum mielest semmosten ihmisten kans oh hirveen rasittavaa (0:n) ollaj jotka niinku, niist näkee et niitten päässä niinku raksuttaa koko ajaj joku kone et – – sellasten kans niinku (0:lle) tulee sellaset hirveet paineet et nyt mun (= 0:n) täytyy olla hirvee fiksu.*) Kuvaus on oikeastaan päinvastainen kuin Luukalla (1994a), jonka mukaan puhujaan viittava nolla tulee tulkita definiittiseksi, vaikka sen »muoto» olisikin indefiniittinen. Kyseessä ei kuitenkaan ole pelkkä silmäkääntötempu. Intensionaalinen konteksti merkitsee jo sinänsä viittauksen moninkertaisuutta: epäspesifi NP on silloin useamman kuin yhden mahdollisen maailman jäsenenä (ks. Hintikka 1982: 68–106)²⁰. Mutta nollan epäspesifisyys on toisellakin tavoin »moninkertaista». Geneerisyyden vaikutusalassa *minä* tai mikään muukaan pronomini ei nimittäin yksin vastaa nollan koko merkitysalaa. Se edustaa ainoastaan yhtä niistä referenteistä, joilla on mahdollisuus nollapersoonaan samastua, astua ikään kuin nollan jalansijoihin näyttämöllä.

Esimerkissä 12 on väittelyn aiheena juuri ollut ihmisen identiteetti muitten joukossa: voiko olla rehellisesti sitä mikä on, siis *minä itse*, vai esittääkö aina jotain muuta. Puhuja M kuvailee tässä yhteydessä kokemustaan naurunalaiseksi joutumisen pelosta.

(12)

- 1 M: niin, eiku sitä miä (1) olij just sanomassa
 2 R: [niin]
 3 M: [että, et] eihän sitä (0) vois sanoo,
 4 N: [kröh höm]
 5 M: [loppujel] lopuksi jokanenhän ON sitä mitä on, sanotaa että, minä, (1)
 6 esimerkiks suuressa p-, ihmisjoukossa, ni mul (1) herää aina semmoset
 7 niinku, niinku hirveet varmistelureaktiot ja semmoset reaktiot oikeastaan
 8 mitkä, niinku, et mie (1) niinkun, h:irvittävästi, oikeastip pelkään, em mie
 9 (1) nyt ninkur rehellisestis sitä, välttämät+itelleni aina myönnä, mut lop-
 10 pujel lopuks, se om pelkoa siitä, et (0) itej joutuu, naurunalaseksi,
 11 N: nii-i,
 12 M: ja et se porukka osottaa sinua (2=0) niinku sormella et ha- et sä (2=0)
 13 [oot tyhmä,]
 14 N: [et tuo (3=0) on] nii,
 15 M: nii tai jotaim mitä muuta tahansa, ja mikä saa (0:n/0:lla) niinku sit jollail-
 16 lailla sillee et kaikki tuntoaistit sillee kamalan niinku valppaaks, ja, ja se
 17 on oikeastaan sitä mitä minä minä (1) olen, siinä porukassa,
 18 R: joo
 19 N: nii-i

Vuorossa, joka alkaa rivillä 5, *minä*-pronominit ovat viittauksia puhujaan itseensä; hän puhuu selvästi omasta kokemuksestaan. Samalla *minä* on kuitenkin geneerisessä tilanteessa käytetty esimerkipersona (*minä esimerkiks suuressa ihmisjoukossa*). Sen kautta M siirtyykin pian nollaviittaukseen. Se alkaa rivillä 9: *loppujen lopuks se on pelkoa siitä, et itej joutuu naurunalaseksi*.

²⁰ Hintikka (1982: 89–90) kuvaa intensionaalisuuden semantiikkaa metaforisesti *maailmanviivana*, jolla saman yksilön ilmentymät (roolit, ruumillistumat) eri maailmoissa yhdistetään. Ks. myös Laitinen 1995: 55–57.

Rivillä 12 kuvaus jatkuu heti samaviitteisellä, siis epäspesifillä 2. persoonalla: *ja et se porukka osottaa sinua sormella et ha et sä oot tyhmä*. Tässä *sä* on jälleen kieliopillises-
tikin tarpeen predikatiivirakenteessa; toisaalta kyseessä on nollapersoonalle osoitettu
fiktiivinen repliikki, jota puhuja N rivillä 14 vielä alkaa muunnella viitaten nollan tar-
koitteeseen *tu*-pronominilla. Rivillä 15 on jälleen mahdollinen nollarakenne: naurunalai-
seksi joutuminen *saa valppaaksi*. Molemmat puhekkumppanit reagoivat minimipalauttein
(riveillä 18–19), ja myöhemmin keskustelussa R toteaa yhteenvedonomaisesti, että *mä
luulen ettei tost tuk koskaam pääsee eroon, siis tollasesta*. Kyse on kokemuksesta, johon
on mahdollista samastua; nollapersoonaa on kenen tahansa samassa tilanteessa olleen ko-
kijan paikka. M kuvaa tilanteen tästä näkökulmasta.

Katkelman jännittävin kohta tulee kuitenkin rivillä 17. Perspektiivi nimittäin vaihtuu,
kun M sanoo: *se on oikeastaan sitä mitä minä olen, siinä porukassa. Minä* on nyt
objektivoitu näyttämön henkilöksi: sellaiseksi henkilöksi, jonka muu näyttämöllä oleva
joukko hahmottaa. Puhuja on *minä*-pronominin avulla vaihtanut asentoa, niin että lausuman
implisiittisestä subjektista on tullut muiden havainnon kohde. Persoonaa on sitä kautta saanut
muodon, rajat ja yhden, yhtenäisen identiteetin. Minä hahmottuu näkyviin toisten kautta.

OMA ITSE

Seuraavan katkelman puhuja N pohtii sitä, ettei hän tunnista todellista itseään havainnoi-
dusta *minä*-persoonasta. Kuten hän esimerkissä 10 riveillä 12–13 sanoi: *mist sä näät niin-
ku et, et ne tykkää susta niinku omana ittenä*. Tätä ajatusta hän jatkaa seuraavasti:²¹

(13)

- 1 N: ja sit täytyy (**0:n**) vaa ottaa niinku sellanen asenne et jos joku ei tykkään
2 (**0:sta**)
3 → ni se ei niinkut tykkää et, et (**0:n**) täytyy niinku kumminki olla, i-, itelleen
4 (**=0**)
5 niinku rehellinen ennen [kaikkee]
5 M: [mmm,] mmm
6 R: [joo]
7 N: [et] siin+oj just niinku se idis et se on kaikist tärkeintä, et jos sä (**2=0**)
8 niinku rupeet tekeej just niinku sä (**2=0**) kuvittelet et muut haluaa ni sit ne,
9 sit se menee kaikki niinku [iham] piälee.
10 M: [mm]
11 R: aa, sis, m-
12 N: → ku se on tärkeintä niinku et ite (**0**) hyväksyy,
13 M: nii
14 N: ne mitä (**0**) tekee.

Jaksossa 13 *itse* on ensin refleksiivipronominina rivillä 3, rivillä 12 taas ns. indefiniitti-
pronominina. Kuten Hakulinen (1982) on huomauttanut, indefiniittiseksi pronominiksi
ei-refleksiivistä *itseä* ei olisi kuitenkaan syytä kutsua.²² Se on ainakin osittain partikkelistu-

²¹ Esimerkki 13 on lähes suoraa jatkoa esimerkkiin 10, ja keskustelu jatkuu eteenpäin katkelmana 11.

²² Ks. myös Koivisto (1995: 157–158). Sopivaa termiä ei suomeen ole toistaiseksi valittu; Königin (1991: 166)
termi *emfaattiset refleksiivit* kattaa vain osan tapauksista.

massa; toiseksi se on erikoistunut osoittamaan pääsanansa tarkoitteen henkilökohtaista osallistumista puheena olevaan asiointilaan. Tässä funktiossaan se toimii puheaktipronominin rinnalla, ja usein myös ilman sitä, tavallaan siis sen paikalla — ikään kuin subjektina (esim. *itse olen sitä mieltä*). Nollapersoonan rakenteissa vaikutelma *itsen* subjektiudesta vain korostuu (vrt. esim. 12 r. 10: *et itej joutuu, naurunalaseksi*). Mutta samalla *itse* ilmaisee muutakin: kontrastia muihin henkilöihin ja näiden tekemiin ratkaisuihin. *Minä, sinä* tai nolla eivät sen sijaan yksin pysty tällaista vastakkainasettelua luomaan. (Hakulinen 1982.)

Esimerkistä 11 voi katsoa, miten huolellisesti puhuja R riveillä 1–3 tarkistaa puhujan N luoman kontrastin: lausumilla (*että, aina*) hyväksyy mitä *itet tekee* ja (*et*) *ite hyväksyy mitä tekee* on eri merkitykset. Aineiston nollatapauksista paljastuu tätä kautta toinenkin *itse*-sanana varaan rakentuva vastakkainasettelu kuin puheenalaisena olevan henkilön ja muiden välillä vallitseva: *minän* ja *itsen* välinen kontrasti. Esitän siitä tässä vain pari esimerkkiä. Katkelma 11, joka päättyi R:n kysymykseen siitä, voiko hyväksyä kaikki tekonsa, tekoon katsomatta, jatkuu seuraavasti:

(14)

- 1 R: --- mut tää ov vaan niinku yleinen kysymys.
 2 N: mmm
 3 R: et voiko (0), hyväksyä kaikki tekonsa, sis kattomatta ihan, ihan tekoon
 4 katsomatta
 5 M: ei, [eikä] eikä siis
 6 N: [ei tiätenkää,]
 7 M: (0:n)[piäkkääh hyväksyä,]
 8 N: [ei
 9 R: [tai sis ei, ei ei, mutta s- ilmam] muuta sis, mä en nyt osannu oikee,
 10 [ilmasta tässä asiaa]
 11 N: → [mut et se täytyy (0:n), niinku,] itselleen olla ensimmäiseks
 12 R: nin,
 13 N: vastuussa [eikä (0) saat] tehdä esimeks jotai kauheita asioita
 14 R: [että]
 15 N: [sen takii et (0) luulee,]
 16 R: [tarvitsee (0:n) hyväksyy,] tarvitsee (0:n) hyväksyy
 17 N: kyl mun (1) ainaki täytyy
 18 M: mut [ei ka-]
 19 N: → [koska] mä (1) em pysty elään itteni kans mä (1) kuitenkin oon itteni
 20 kans niinku samassa ruumiissa sillee me (1,1) liikuttaa aina niinku
 21 [kimpassa,]
 22 R: [ihan totta.]
 23 M: [nii, joo]
 24 R: [mä (1) levittoi] aina jossakik katossa.
 25 N: ni tota, ni siin [täytyy (0:n) ninku, sillee]
 26 R: [kattokaa, ni, tual se o.]
 27 N: → tulla juttuu [ittes] kans.
 28 M: [nii,]

Itse on tässä (riveillä 11, 19 ja 27) jo hyvin lähellä substantiivista käyttöään, jolloin se (varsinkin psykologiassa) merkitsee omasta olemassaolostaan tietoista minää, minäkuva, ja (filosofiassa) yksilön syvintä olemusta (PS s.v. *itse*). Kyseessä on niin sanottu ihmisen oma *itse*, joka näköjään nollapersoonallakin on ja jonka kanssa sekin voi kontrastoitua.

Vaikka äskeisen esimerkin puhuja N etsii eettistä sopusointua itsensä kanssa, oma *itse* ei ole välttämättä sama kuin *omatunto*. Se voi yhtä hyvin olla myös toisenlainen sisäinen

vaatimus — »puhujan halun subjekti», mikäli suostumme käyttämään postmodernin subjektikeskustelun terminologiaa. Puhuja M jatkaa nimittäin keskustelua muutaman vuoron kuluttua näin:

(15)

- 1 M: nii tarkoitan koska sittet (0) tekee niim paljon semmosta mitä ei (0) edes
2 [haluais et (0) tekis,]
3 R: [niin, niin.]
4 M: → sit ei niinkuv (0) voi itelleem mitään et (0) tekee jotain semmosia juttuja,
5 ja silti niinku, mum mielest ei niinkun niit+ei (0:n)[pidä,]
6 R: [aa,]
7 M: sillälaiilla hyväksyä,
8 R: joo, [joo]
9 M: [et] niinku ajatellaa (4) että no niin no mä (1) tein sen,
10 N: ei tiätenkääm mut[et, niinku]
11 M: → [et]aina (0) voi niinku kilvoitella itsensä kanssa.

Ihmisen *itse* ja *persoona* ovat käsitteellisesti kaksi eri entiteettiä, joiden mutkikasta suhdetta eri kulttuureissa on pitkään tutkittukin (ks. esim. Carrithers 1993). Tässä katkelmassa *itse* on melkein kuin toinen persoona, jonka kanssa *minä* neuvottelee. Ilmaisuu on tietysti metaforista — mutta ei ehkä sen enempää kuin kielioppi aina on.

PERSOONA JA HENKILO

Itse substantiiviksi olioituna minäkuvana edellyttää siis tietoisuutta: yksilön olemassaoloa *persoonana*. Perussanakirjan mukaan suomen sanalla *persoona* onkin — paitsi käytöt 'henkilön' synonyymina ja kieliopillisen kategorian nimityksenä — vielä kolmas, filosofinen merkitys: 'tietoinen ja tarkoituksellisesti toimiva olento, vars. ihminen tällaisena olentona' (PS s.v. *persoona*). Samaan tapaan kuvaa myös Lyons (1977: 442–443) englantilaisen *person*-termin merkitystä pohtiessaan ensimmäisen asteen olioiden semantiikkaa. Persoonat ovat tuon konkreettisimman oliojoukon etusijaisia edustajia, joiden kielioppi eri kielissä poikkeaa monin tavoin persoonattomien olioiden ilmaisusta. Lyons korostaa sitä, ettei kyse ole varsinaisesti inhimillisten ja ei-inhimillisten olioiden erosta: kategoriointi persoonaksi merkitsee olion kuvausta tietoiseksi, intentionaaliseksi ja tahtovaksi olioksi.

Koneistakin (ja koneillekin) voi puhua persoonaisina, siis personoida ne. Ilmiötä on kielitieteessä totuttu nimittämään *personifikaatioksi*. Kaikki päämäärään pyrkivät toimijat eivät kuitenkaan ole personoitavissa; tietoisuus itsestä, refleksiivisyys, on agenttiivisuutta olennaisempi persoonan kriteeri. Persoona on »itseään tulkitseva eläin» (Taylor 1993: 271).²³

Personoinnin metaforisesta prosessista, jonka synonyymiksi sanakirjoissamme annetaan *henkilöinti*, puhutaan myös elottoman olion *olennoimisena* ja *sielullistamisena*. Hen-

²³Se, ovatko esim. älykkäät, kieltä ymmärtävät koneet itsestään tietoisia persoonia, on tietenkin eri asia kuin niistä puhuminen persoonina. Sama koskee eläimiä tai vegetatiivisia olioita, joiden vaistonvaraisenkin toiminnan elollisina olentoina voi kielentää intentionaaliseksi. — Pohjimmiltaan persoonaksi luokittelu on arvottamista. Ks. Heinämaa ja Tuomi 1989.

kilöitymä on kuitenkin lähinnä abstraktin asian *ruumiillistuma*.²⁴ Kaksi aika erilaista prosessia tässä limittyvät: Eloton tai vegetatiivinen olio hahmottuu elolliseksi ja intentionaaliseksi olennoksi eli *persoonaksi* (se »sielullistetaan»). Toisaalta abstrakti olio taas saa fyysisen hahmon (»ruumiillistuu») — *henkilössä*.

*Persoon*a ja *henkilö* ovat suomessa vain osittaisia synonyymejä. Siksi ei ole mahdollista rajoittaa *persoonaa* koskemaan Tuomikosken ehdotuksen mukaisesti pelkästään kielipillisiä kategorioita, niin kätevää kuin se olisikin. *Henkilö* on meillä suhteellisen nuori uudissana, Kilpisen luomus vuodelta 1857. *Persoonalla* taas on vanhana eurooppalaisena kulttuurisanaan suomessakin pitempi historia: jo Agricolalla se oli käytössään v. 1544 (ks. SSA s.v. *persoon*a, Koukkunen 1990: 419–420). Yhdessä nämä kaksi sanaa kattavat suunnilleen englannin *person*-sanan merkitysalan, mutta ne ovat myös eriytyneet ja edelleen eriytyvässä tavalla, jonka kuvaus ei ole aivan yksinkertaista (ks. esim. PS s.v. *henkilö* ja *persoon*a). Niiden sosiokulttuurinen historia suomessa kaipaisi laajempaa tutkimusta.

Molemmat sanat merkitsevät suurin piirtein ihmistä yksilönä. Muuten ne ovat pitkälle jakaneet tehtävänsä. *Henkilöltä* puuttuu *persoonan* filosofinen, itsestään tietoisien ja intentionaalisten toimivan yksilön merkitys. Se on sen sijaan yksin vakiintunut byrokraattiseen käyttöön. On olemassa *juridisia henkilöitä* eli *oikeushenkilöitä* ja *fyysisiä* eli *luonnollisia henkilöitä*. Lause *Hän on oikea henkilö* voi tarkoittaa kumpaakin näistä. *Hän on oikea persoon*a ei sen sijaan tarkoita kumpaakaan: kyse on yksilöllisestä ihmisestä — *persoonallisuudesta*. Edellisessä tapauksessa paino on attribuutilla, jälkimmäisessä pääsanalla; samanlainen painotus erottaa englannissakin nämä *person*-termin merkitykset toisistaan.

Rooman vallan aikana latinan sana *persōna*, joka on kreikkalaista lähtöä, alkoi merkitä juridista henkilöä, jolla oli valtiokansalaisen velvollisuudet ja oikeudet. Sana merkitsi kuitenkin alun perin 'naamiota', sittemmin 'näytelmän henkilöä, roolia'. (Ks. esim. Lyons 1977: 638; Mauss 1993 [1980]: 13–23; Koukkunen 1990: 419.) Meillä on näytelmässä nykyisin *henkilöitä*, ei *persoonia*. Langackerin teoria katsojalle näyttämöltä näkyvistä ja siten objektivoiduista olioista voisikin tarkoittaa *henkilöitä*. Mutta olisiko näyttelijä, joka itsekin näyttämöllä seisten hahmottaa nämä — ja myös oman roolihahmonsensa — toisesta, subjektiivisesta näkökulmasta, pikemminkin *persoon*a: roolistaan tietoinen subjekti?²⁵

Henkilö on lähinnä olemassa ja tunnistettavissa oleva (todellinen tai kuviteltu) ihmisyksilö, johon voi viitata. *Persoon*a taas on pikemminkin jotain kuvailtavaa — jotakin jollainen ihminen voi olla. Vaikka molemmat kuuluvat 1. asteen olioihin, toisin sanoen sekä viitattaviin että kuvailtaviin entiteetteihin (vrt. Lyons 1977: 442–452), referentiaalisuus tuntuu keskeisemmältä *henkilön*, attributiivisuus tai predikoivuus taas *persoonan* semantiikassa. *Persoon*a on abstraktimpi, adjektiivien tapaan jo lähellä 2. asteen olioita. Saman voi havaita johdoksista. *Persoonallinen* merkitsee 'yksilöllistä', jopa 'omaperäistä', ja sen vastakohtana *persoonaton* taas 'epäyksilöllistä; mitäänsanomatonta ja tavallista'. *Henkilökohtainen* on osittain *persoonallisen* synonyymi ('omakohtainen, yksilöllinen'); 'omaperäistä' se ei merkitse. *Henkilöllistä* sanakirja sen sijaan ei enää tunne, mutta *henkilöllisyys* tai *henkilöys* kertoo sen, kuka joku on: henkilötiedot, identiteetin.

²⁴ Ks. esim. PS, NS ja NSS s.v. *henkilöidä*, *henkilöitymä*; *personifikaatio*, *personoida*. Lisäksi personifikaatiosta käytetään termiä *elollistaminen*, joka kuitenkin on ehkä hieman muuta.

²⁵ Teatterin ammattilaiset erottavat puheessaan (kirjoitetun) *näytelmän henkilöt* ja sen *esityksen henkilöt* tarkoin toisistaan. — Anne Mäntysen huomautus.

PERSOONAN INDEKSIKAALISUUS

Keskustelua persoonasta kieliopillisena tai merkityskategoriana ei ole kielentutkimuksesaakaan oikein mahdollista käydä puhumatta ihmisen itsestä tai minästä, tai ihmisestä tietoisena, tahtovana ja merkityksiä luovana olentona. Silloin ollaan keskellä sitä humanistista keskustelua, jota on käyty koko ihmisen tietoisien historian ajan: inhimillisen subjektin ongelmaa. Kielentutkijan kannalta tähän keskusteluun on kiinnostavimpia lukuja kirjoittanut Benveniste (mt.), joka näki mahdolliseksi saavuttaa subjektuuden ainoastaan kielen kautta.²⁶

Persoonamuotoa käyttämällä ihmisestä tulee *minä*: hän määrittää itsensä psyykkisesti yhtenäiseksi ja tietoiseksi subjektiksi ensimmäisen persoonan pronominin kautta. Toisaalta hän käyttää sanaa *minä* jollekulle, josta samalla tulee puhuteltava eli *sinä* — ja *sinä* osoitettuna toiselle henkilölle vaihtuu tämän mielessä heti *minäksi*. Persoonan paradigman aktivoi siis diskurssi. Inhimillinen subjektuus syntyy puheaktipronominien välisestä suhteesta; persoonamuotojen kautta ihminen löytää paikkansa symbolisessa järjestyksessä. Mutta ainoastaan 1. ja 2. persoonan kautta, väittää Benveniste.

Persoonaa on tässä valossa olennaisesti indeksikaalinen kategoria: sen potentiaalinen tarkoite on aina puhetilanteessa. Tilanteen voi silti nähdä myös vähemmän dikotomisena, varsinkin jos katselee eurooppalaisten kirjakielten suppean joukon ulkopuolelle. Esimerkiksi Silverstein (1976b, 1981) hahmottaa isosta kieliaineistosta referentiaalisten piirteiden avaruuden, jonka mukaan NP-tyypit hierarkkisesti järjestyvät. Kuvio on kuitenkin kaksiulotteinen, sillä referentiaalisuuden lisäksi tuo järjestys jäsenyyty samalla myös indeksikaalisesti, sen mukaan minkälainen suhde NP-tyypeillä on puhetahtumaan. Jatkumon toisessa ääripäässä ovat 1. ja 2. persoonat, joissain kielissä duaaliksi yhtyneinä, toisessa ääripäässä elottomien ja abstraktien olioiden nimitykset.²⁷

Indeksikaalisuus — ja tulkintani mukaan samalla persoonan statuksen saavutettavuus — on siis asteittaista eikä pelkästään puheaktipronominien ominaisuus.

NOLLA PERSOONAN PAIKKANA

Nollapersoonaa piirtää toisenlaisen kuvan persoonasta. Sillä ei ole omaa hahmoa nollalausekkeena, mutta kuitenkin se on aina läsnä morfosyntaktisessa rakenteessa.

Kieliopiltaan nolla käyttäytyy kuin yksikön kolmas persoonat. 1. ja 2. persoonan tavoin se kuitenkin on aina tarkoiteltaan inhimillinen ja sisältää myös refleksiivisen tietoisuuden itsestä. Toisaalta sitä ei voi samalla lailla objektivoida toisten havainnon kohteena olevaksi toimijaksi. Nollapersoonan tarkoite on lähinnä vaikutuksenalainen kokija,

²⁶ Subjektikeskustelua ovat käyneet enemmän ranskalaisen kuin anglosaksisen suunnan lingvistit. Benvenisten enonsiaation teoriassa olennainen *le sujet parlant* (puhuva subjekti) on myös lähinnä ranskalaisen suunnan käsite; englanniksi käytetään hyvin toisenlaista termiä *native speaker*, jonka Lyons (1994) haluaisi tämentää *lokutiiviseksi subjektiksi*. Ks. myös Laitinen 1995.

²⁷ Silverstein osoittaa samalla, miten onnistunut kieliopillinen kuvaus edellyttää referentiaalisten indeksien mukaan ottamista. Mainittu kuvio (1981; ks. myös Laitinen 1992: 269–271 ja liite 3) hahmottui hänen tutkiessaan ergatiivisen ja akkusatiivisen sijanmerkinnän periaatteita. — Silversteinin edustamasta pragmaattisesta funktionalismista ks. Pressman 1994.

joten sen tilannetta ei voi oikein ulkopuolelta tarkastella.

Nollapersoona elää intensionaalisessa maailmassa. Merkitykseltään se on siksi moninkertainen, potentiaalisesti monta persoonaa. Se on referentiaalisesti epäspesifi, mutta myös indeksikaalinen. Nolla avaa puhetahtuman osallistujille yhteisen kokemuksen, jaettavan tietoisuuden paikan: persoonan paikan tunnistettavaksi ja samastuttavaksi.

KESKUSTELUESIMERKKIEN LITTEROINTIMERKIT

- pitkäkö tauko, jonka edellä on voimakkaasti laskeva intonaatio
- , lyhyt tauko, jonka edellä intonaatio voi noustakin
- + legatoääntämys sananrajalla (kun se ei ole tavunraja)
- kesken jäänyt ilmaus
- (h) sana on lausuttu nauraen
- / sana on lausuttu ympäristöä korkeammalta
- ON sana on lausuttu ääntä voimistaen
- [] päällekkäispuhunnan alku ja loppu
- : äänteen venytys
- () sulkeiden sisällä epäselvästi kuultu jakso

LÄHTEET

- BENVENISTE, EMILE 1971: *Problems in general linguistics*. University of Miami Press, Coral Gables, Florida.
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN 1978: *Universals in language use: Politeness phenomena*. – Esther N. Goody (toim.), *Questions and politeness: strategies in social interaction* s. 56–289, 295–310. Cambridge University Press, Cambridge.
- CARRITHERS, MICHAEL 1993: *An alternative social history of the self*. – Michael Carrithers, Steven Collins & Steven Lukes (toim.), *The category of the person. Anthropology, philosophy, history* s. 234–256. Cambridge University Press, Cambridge.
- DOWTY, DAVID 1991: *Thematic proto-roles and argument selection*. – *Language* 67.
- HAKULINEN, AULI 1975: *Suomen sitä: pragmatiikan heijastuma syntaksissa*. – *Sananjalka* 17 s. 25–41.
- 1982: *Itse*-sanan merkityksestä ja käytöstä. – *Virittäjä* 86 s. 43–57.
- 1987: *Avoiding personal reference in Finnish*. – Jef Verschueren & Marcella Bertucelli-Papi (toim.), *The pragmatic perspective. Selected papers from the 1985 International Pragmatics Conference* s. 140–153. Benjamins, Amsterdam.
- 1988: *Miten nainen liikkuu Veijo Meren romaaneissa*. – Lea Laitinen (toim.), *Iso-suinen nainen* s. 56–70. Yliopistopaino, Helsinki.
- 1993: *Erään keskustelun analyysi. Lenita Airisto haastattelee Finnairin talouspäällikköä*. – *Naistutkimus* 4/1993 s. 4–15.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nyky-suomen lauseoppia*. SKS, Helsinki.
- HAKULINEN, AULI – KARTTUNEN, LAURI 1973: *Missing persons: on generic sentences in Finnish*. – *Papers from the ninth regional meeting* s. 157–171. Chicago Linguistic Society.
- HEINÄMAA, SARA – TUOMI, ILKKA 1989: *Ajatuksia synnyttävät koneet*. WSOY, Helsinki.

▷

- HINTIKKA, JAAKKO 1982: *Kieli ja mieli*. Otava, Helsinki.
- JAKOBSON, ROMAN 1971 [1956]: Shifters, verbal categories, and the Russian verb. – Roman Jakobson, *Selected Writings II* s. 130–147.
- KOIVISTO, VESA 1995: *Itämerensuomen refleksiivit*. SKS, Helsinki.
- KÖNIG, EKKEHARD 1991: *The meaning of focus particles, A comparative perspective*. Routledge, London.
- KOUKKUNEN, KALEVI 1990: *Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. SKS, Helsinki.
- 1993: *Nesessiivirakenne, kieliopillistuminen ja subjektiivisuus*. – *Virittäjä* 97 s. 149–170.
- 1995: *Persoonat ja subjektit*. – Pirjo Lyytikäinen (toim.), *Subjekti. Minä. Itse* s. 35–79. SKS, Helsinki.
- LANGACKER, RONALD 1990: *Subjectification*. – *Cognitive Linguistics* 1 s. 315–342.
- LEINONEN, MARJA 1983: *Generic zero subjects in Finnish and Russian*. – *Scando-Slavica*, Tomus 29 s. 143–161. Munksgaard, Copenhagen.
- 1985: *Impersonal sentences in Finnish and Russian*. – *Slavica Helsingiensia* 3. Helsinki.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 1994a: *Minä, sinä, hän — tieteellisten tekstien ihmissuhteet*. – *Virittäjä* 98 s. 25–43.
- 1994b: *Persoona pragmatiikan puntarissa*. – *Virittäjä* 98 s. 203–239.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics 2*. Cambridge University Press, Cambridge.
- 1994: *Subjecthood and subjectivity*. – Marina Yaguello (toim.), *Subjecthood and subjectivity. The status of the subject in linguistic theory* s. 9–17. OPHRYS, Institut français du Royaume-Uni, Pariisi.
- MAUSS, MARCEL 1993 [1980]: *A category of the human mind: the notion of person; the notion of self*. – Michael Carrithers, Steven Collins & Steven Lukes (toim.), *The category of the person. Anthropology, philosophy, history* s. 1–25. Cambridge University Press, Cambridge.
- MIELIKÄINEN, AILA 1987: *Naiset puhekielen säilyttäjinä ja uudistajina*. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen* s. 92–111. Yliopistopaino, Helsinki.
- NS I = *Nykysuomen sanakirja. Osat I ja II. A–K*. SKS, Helsinki 1966.
- NS II = *Nykysuomen sanakirja. Osat III ja IV. L–R*. SKS, Helsinki 1966.
- NSS = *Nykysuomen sivistyssanakirja. Vierasperäiset sanat*. SKS & WSOY, Helsinki 1973.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. SKS, Helsinki.
- PRESSMAN, JON F. 1994: *Pragmatics in the late twentieth century: Countering recent historiographic neglect*. – *Pragmatics* 4 s. 461–489.
- PS I = *Suomen kielen perussanakirja. Ensimmäinen osa A–K. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus*, Helsinki 1990.
- PS II = *Suomen kielen perussanakirja. Toinen osa L–R. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus*, Helsinki 1992.
- SCOLLON, RON – SCOLLON, SUZANNE B. K. 1983: *Face in interethnic communication*. – Jack

- C. Richards & Richard W. Schmidt (toim.), *Language and communication* s. 156–188. Longman, Lontoo.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1. A–K. SKS & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 1992.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1989: Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa. – *Kieli* 4, Suomalaisen keskustelun keinoja 1 s. 195–222. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1990: Epäsuoran henkilöön viittaamisen funktiosta keskustelussa. Esitelmä kielitieteen päivillä Helsingissä 20.4.1990.
- 1995: Pronominin *tämä, tuo, se* ja *hän* viittaamassa keskustelun osallistujan. Lissensiaatintyö. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SHORE, SUSANNA 1986: Onko suomessa passiivia. *Suomi* 133. SKS, Helsinki.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SORJONEN, MARJA-LEENA (tulossa): On discourse particles in Finnish. University of California, Los Angeles.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 1976a: Shifters, linguistic categories, and cultural description. – Keith H. Basso & Henry A. Selby (toim.), *Meaning in anthropology*. University of New Mexico Press, Albuquerque.
- 1976b: Hierarchy of features and ergativity. – R. M. W. Dixon (toim.), *Grammatical categories in Australian languages* s. 11–55. Canberra.
- 1981: Case marking and the nature of language. – *Australian Journal of Linguistics* 1/1981 s. 227–247.
- TAYLOR, CHARLES 1993: The person. – Michael Carrithers, Steven Collins & Steven Lukes (toim.), *The category of the person. Anthropology, philosophy, history* s. 257–281. Cambridge University Press, Cambridge.
- TUOMIKOSKI, RISTO 1971a: Persoonaa, tekijä ja henkilö. – *Virittäjä* 75 s. 146–152.
- 1971b: »Neksus» suomen lauseopissa. – *Virittäjä* 75 s. 263–279.
- VILKUNA, MARIA 1989: Free word order in Finnish. Its syntax and discourse functions. SKS, Helsinki.
- 1992 [1980]: Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa. SKS, Helsinki.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku.

THE ZERO PERSON

The article discusses the semantics and pragmatics of Finnish sentences containing a so-called generic »zero subject» or »missing person» in (see Hakulinen and Karttunen 1973; Leinonen 1983, 1985; Vilkuna 1992). In these constructions, a subject or another major constituent appears to be missing. The verb is always in the 3rd person singular. A missing person is usually translated into English by using the generic *one* or *you* (1): its referent is always human.

▷

- (1) a. *Jos pitää esitelmän, saa matkakorvausta.*
 if hold-SG3-PRS lecture-SG-AKK get-SG3-PRS travel allowance-SG-PAR
 'If you give a paper, you'll get a travel allowance'
- b. *Korvauksensa voi hakea (joutuu hakemaan) jälkikäteen.*
 allowance-3PX can-SG3 get-INF1(must-SG3 get-INF3) afterwards
 'You can (have to) get your allowance afterwards'
- e. *Siellä ikävystyy.*
 there get bored-SG3-PRS
 'You get bored there'

The referent of the missing subject is non-specific and arbitrary. In terms of role semantics it is an experiencer, a recipient or a patient undergoing a change of state: it carries the Proto-Patient entailment of affectedness (cf. Dowty 1991). Other typical contexts for the zero arguments are generic sentences like (2), which lack an experiencer argument in a non-nominative case.

- (2) *Saunan jälkeen väsyttää / tuntuu hyvältä.*
 sauna-SG-GEN after make tired -SG3PRS / feel-SG3PRS good-SG-ABL
 'After sauna one feels tired / good'

In the preverbal position, these constructions have an adverbial of time, place, instrument or manner, or an object (1b, e, 2). It is the properties of this entity that »affect» the situation of the potential referent of the zero argument. These properties form the necessary or sufficient conditions for the described process. With modal verbs (1b) or in the *if-then* frame (1a), the zero subject can be used freely with agentive and stative verbs as well.

The zero constructions have been given a pragmatic interpretation based on the Face theory of politeness. The use of this form has been interpreted as a negative politeness strategy of avoiding explicit personal reference, especially to the speaker or to the addressee; it is seen as a Finnish way of avoiding subjectivity or personal involvement. The writer criticizes this view. On the basis of conversational data, she analyses the relation of the zero persons to the speech act pronouns, to the pronoun *itse* ('self'), and to the referential-indexical category of person in general. She argues that the zero person is an indexical site to be identified with. ■

Kirjoittajan osoite (address):
 Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33),
 00014 Helsingin yliopisto
 Sähköposti: *Lea.Laitinen@cc.helsinki.fi*